

MOLLA HALİL ES-SİİRDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR*

Adnan MEMDUHOĞLU**

Özet

1750–1843 yılları arasında Siirt'te yaşamış olan Molla Halil es-Siirdî, çok sayıda talebe yetiştirmiş ve eserler vermiştir. 18. ve 19. asır Osmanlı döneminde, Siirt'in bölgenin önemli bir ilim, kültür ve eğitim merkezi olmasında büyük katkısı olmuştur. Molla Halil, medrese tahsilinde okutulan hemen hemen her ders ile alakalı olarak bir eser telif etmiştir. İslâmî ilimler alanında yazmış olduğu eserlerin bazıları o gün bugündür bazı ilim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bu makalede Molla Halil es-Siirdî'nin hayatı ve ilmi kişiliği ortaya konulduktan sonra el yazma ve matbu' olarak günümüze kadar gelmiş olan farklı ilim dallarındaki eserleri tek tek ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla Halil Siirdi, Siirt, medrese, İslami ilimler

Gönderilme Tarihi: 11.11.2019

Kabul Tarihi: 08.12.2019

* Bu çalışma, “Uluslararası Molla Halil Siirdî Sempozyumu” münasebetiyle, “Ma' fuvvat adlı eseri bağlamında Molla Halil Siirdî'nin Fıkıh Anlayışı” isimli tebliğin birinci bölümü olarak hazırlanmıştı. Sempozyum heyetinin almış olduğu karar gereği yayımlanan tebliğ metninde konu başlığına uygun olarak sadece müellifin “fıkıh anlayışı” kısmına yer verildi. Sempozyum öncesi süreçte, Molla Halil Siirdî'nin eserlerinin iyi bir araştırma ve tetkik yapılarak herbir eserinin tek tek tanıtımının yapılması ve henüz el yazma halinde bulunan eserlerinden yeni muttali olunanlar yanında, tahkik yapılarak tab'a bürünen diğer bazı eserlerin de ele alınması gerektiği kanaati hâsıl olmuştu. Bu sempozyumla birlikte ayrıca daha önceki yıllarda yine Siirt'te yapılmış olan “Uluslararası İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu” münasebetiyle müellifin fıkıh usulü anlayışı ile ilgili hazırladığımız çalışma da (Bk. İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2008, s. 293-307.) böylece bu araştırmaya zemin hazırlamış oldu.

** Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, adnanmemduhoglu@siirt.edu.tr , ORCID 0000-0002-0730-5566

SOME INTERVIEWS ABOUT THE LIFE AND WORKS OF MOLLA HALİL ES-SİİRD

Abstract

Molla Khaleel al-Siirdi is a scholar who lived between 1750-1843. He completed his education in various madrasahs in the east of the Ottoman Empire. Then he taught them here and trained dozens of scholars. He also wrote about forty works in the Islamic sciences. Educated scholars and their writing testify that they are important scholars. This article contains a detailed examination of Mullah Halil's life and his method and understanding of works.

Keywords: *Molla Khaleel al-Siirdi, Siirt, madrasah, Islamic sciences*

I. HAYATI

1. Doğum Yeri ve Tarihi

Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Hâlid es-Sii'rdî, Bitlis'in Hizan ilçesinin Külplik (Süttaş) köyünde dünyaya gelmiştir. Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı müellifleri adlı eserinde (Bursalı, II, 37; Sırat-ı mustakîm, 377-378) Molla Halil'in nisbesi "es-Si'irdî" şeklinde yer alırken pek çok kaynakta ise "el-İs'irdî" şeklinde yer almaktadır (el-Bağdadî, I, 357; el-Muderris, 193). Doğum ve vefat tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Müellifin hayatına yer veren eski kaynakların bazılarında doğum tarihi olarak 1167/1754 tarihi verilirken (Kehhâle, I, 683) diğer bazılarında ise 1168/1753 tarihi geçmektedir (ez-Zirikî, II, 317). Yakın dönemlerde yapılan çalışmalardan Ömer Atalay'ın "Siirt Tarihi" adlı kitabında 1159/1746 tarihi verilirken (Atalay, 112), Molla Halil'in beşinci göbekten torunu olan Molla Fudayl Sevgili'nin büyük dedelerinin hal tercümesi hakkında kaleme aldığı yazma eserde ise 1164/1750 tarihi yer almaktadır. (Molla Fudayl, vr. 46a) Molla Halil'in İslam Akaidi'ndeki yeri ve Nehcü'lEnâm adlı eserindeki yöntemi konusunda yaptığı çalışmada Ali Nebi ed-Desûki, 1164/1751 tarihinin gerçeğe daha yakın olduğunu ifade etmektedir (ed-Desukî, 1-357).

2. İlim Tahsili, Hocaları ve Talebeleri

Molla Halil'in ilim tahsilini ve bu yolculukta elde ettiği ilim müktesebatını daha iyi anlamak için öncelikle eğitimini almış olduğumedeseleri iyi tanımak gerekir.

İslam tarihi boyunca Allah Resulü (sav) döneminden itibaren eğitim-öğretim amaçlı çeşitli ilim merkezleri ve müesseselerinin kurulduğu görülmektedir. Medreseler, zaman içerisinde ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve İslam âleminin hemen her tarafında uzun süre İslami ilimlerin öğretildiği saygın kurumlar olarak hizmet vermişlerdir. Arapça'da ders görülen yer anlamına gelen (İbn Manzûr, VI, 80) ve İslam medeniyetine özgü olan bu müesseseler, eğitimi, ders programları, vakıf geleneği ve mimarisiyle İslâmî bir yapı arz eder (Uslu, 123-139; Dalkılıç, I, 234). Hiç şüphesiz medreselerin ilmî ve ahlâkî alanlarda tarih boyunca Müslümanlara çok önemli katkıları olmuştur.

İslam dünyasında medrese tarzında Horasan, Buhara ve Nisabur'da bazı müesseseler kurulmuş (Şeşen, 254-255; Philip K. Hitti, IV, 1008-1009) nihayet 11. yüzyıldan itibaren Bağdat ve daha başka ilim merkezlerinde Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) adını taşıyan meşhur Nizamiye medreseleri (459/1067) tesis edilmiştir. (Nizamiye medreseleri hakkında bk. Cevâd, 317-342; Muhammad al-Faruque, 253-263; Ahmet Ocak; M. Asad Talas, yüksek lisans tezi; Nebi Bozkurt, XXVIII, 324-327; Özaydın, XXXIII, 188-191).

Eğitim-öğretim müfredatı ve teşkilat yapısıyla tarihte bir dönüm noktası olan Nizâmiye medreseleri devlet himayesinde ortaya çıkmış, özellikle Şî-Bâtînî düşüncenin sağlam delillerle bertaraf edilmesi ve topluma Şâfi-Eş'arî düşüncenin benimsetilmesi hedeflenmiştir (Özaydın, XXXIII, 188). Sünnî din anlayışını fikri tehlikelere karşı koruma amacı olan bu medreseler sayesinde eğitim sistemi güzel bir disipline kavuşmuştur. Bu sayede uzunca bir zaman İslâm medeniyetine rehberlik etmiştir.

Nizamiye Medresesi, bu bağlamda kurulacak yeni medreseler için model oldu. Medreselerin müfredatı bu tür tehlikeleri de bertaraf edecek şekilde belirlendi. Beytü'l-Hikme ile başlayan felsefi tartışmalar yerine medreselerde Kelâm dersleri okutulmaya başlandı. Filozofların kullandığı birtakım metotlar bazı Müslüman âlimler tarafından alınarak İslâm'ı savunmak amacıyla yeniden yorumlandı. Bu durum medreselerde mantık ve felsefe derslerinin okutulması üzerinde etki yaptı. Medreselerde yetenekli ancak maddi imkânı bulunmayan kimseler devlet desteği ile okutuldu. Böylece medreseler, sosyal devlet anlayışına uygun olarak hem eğitim eşitliğinin sağlandığı hem de devlet içinde çalışacak memurların yetiştiği kurumlar haline geldi. (Medreselerin gerileme sebepleri konusunda geniş değerlendirmeler için bk. Akyüz, 81-82; Yakuboğlu, 208-219; Sarıkaya, 23-39; Atay, 133-173; Aydın, 324-325). Tarih boyunca insanların zihninde genelde olumlu izlenimler bırakmış olan medreseler, gerileme ve bozulma dönemlerinde ise bir takım olumsuzluklar yaşamışlardır (Dalkılıç, 245).

Selçuklular döneminde Nizamiye Medreseleri ile başlayan süreçte medreseler, Zengiler, Eyyûbiler ve Memlûklerin çabalarıyla daha da gelişmiştir. Anadolu Selçukluları tarafından Anadolu coğrafyasına taşınmış olan bu ilmî miras, Osmanlılar tarafından daha da geliştirilmiştir. Özellikle Fatih'in emriyle İstanbul'da inşa edilen Sahn-ı Seman medreseleri ve Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatıyla yaptırılan Süleymaniye Medresesi bunun göstergesidir.

Yüzyıllarca süregelen bir tecrübe ve birikiminin eseri olan ve uzun yıllar İslam kültür mirasının taşıyıcılığını yapan medreseler Türkiye'nin doğusunda hayatıyetini bugüne kadar bir şekilde devam ettirmiştir. Molla Halil'in eğitimini aldığı ve hayatı boyunca müderrislik yaptığı doğu medreselerinin eğitim-öğretim ve işleyişi incelendiğinde büyük oranda Nizamiye medreselerinin izlerini taşıdıkları görülmektedir.

İşte Molla Halil es-Si'irdî, büyük oranda Nizamiye medreselerinin izlerini taşıyan Bitlis, Van, Siirt ve Cizre bölgesindeki medreselerde uzun müddet ilim tahsil etmiştir. Molla Halil'in yaşadığı dönemde Siirt'in ilmî ortamında yetişmiş

ve ona muasır sayılan çok sayıda âlim şahsiyet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Tillo'da medfun bulunan İbtahim Hakkı Erzurumî (v. 1194/1780), Sultan Memduh (v. 1263/1847), Molla Hasanü'l-Hatib (v. 1223/1808), Seyyid Mahmud b. Seyyid Hasan (v. 1270/1854), el-Hacı Muhammed Seyyid Vehhâbu'l-Huseynî (v. 1290/1873), Şeyh Hâmidü'l-Hâlidî bi Seyyid Abdullah (v. 1303/1885), Ömerü'l-â'mir b. Molla Abdullah b. Molla Halil (v. 1230/1883), Huseyn b. Molla Mustafa b. Molla Halil (v. 1304/1887), Şeyh Muhammed el-Hazîn el-Firsâfî (v. 1306/1896), Hasan Fehmi b. Molla Mustafa b. Molla Halil (v. 131&/1899), Fethullah Hasbî b. Ömerü'l-â'mir (v. 1321/1903), Seyyid İbrahim b. Seyyid Mahmud el-Hatîb (v. 1316/1899), Abdulferit Hasbî el-Huseynî (v. 1317/1900)..

Molla Halil, ilk hocası olan babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolâfî'nin yanında ilmihal bilgilerini ders almıştır. Nesebinin Hz. Ömer'e dayandığı söylenen Molla Halil, küçük yaşta babasıyla beraber ziyaret ettiği "Marifetname" sahibi İbrahim Hakkı Hazretlerinin dikkatini çekmiş ve duasını almıştır.

Kur'ân'ı Kerim ve Tecvid derslerini Külplik'te ikamet eden Molla Hüseyin el-Karasevî'nin yanında aldıktan sonra Molla Abdürrahman el-Belâkî'den Şâfi'î fikhını konu edinen "el-Envâr" adlı eseri ile Hafız Şirâzî'nin "Divân"ını okumuş, (Molla Fudayl, 377) Bitlis'te Molla Ramazan el-Hazvî'nî'den sarf ve nahiv dersi almıştır.

Bundan sonra ilim tahsiline, Siirt'in Tillo kasabasındaki halasının beyi olan Molla Ahmet el-Hafız'ın yanında devam etmiş olan Molla Halil, Tillo'yabağlı Halenze (Bağtepe) köyünde Molla Mahmud'un yanında "Mesâbih" kitabını okumuştur. Daha sonra Van'a bağlı Vestan (Gevaş) kasabasına, oradan da Van'ın Müküs (Bahçesaray) kasabasındaki Molla Muhammed b. Molla Ahmet el-Kevnâsî'nin yanına giderek "Şerhü'l-Muğnî", "Hüsâmkâtî" ve Kırâ'at dersi almıştır. Hizan'da Molla Abdülhadi el-Arvâsî'den mantık ilminden "Mukaddimât"ın tamamını, Hoşap'ta hocası Molla Hüseyin el-Hoşâbî'den "Şerhü'ş-Şemsiye" ve haşiyelelerini okumuştur. Cizre'de Şeyh Ferruh'dan "Şerhu Akâidî'n-Neseffî" ve haşiyelelerini, Hoşab'da Molla Hasan el-Bîzenî, Molla Abdüsselam ve Molla İsmail isimindeki müderrislerden "Muhtasarü'l-Ma'ânî" kitabını okumuştur. Daha sonra Irak'taki İmâdiye kasabasında Yahya el-Mervezî'nin yanında "Fenârî", "Kavl-i Ahmed", "İsâmü'l-Vaz'" ve "Risaletü'l-İsti'âre" kitaplarını haşiyeleleri ile beraber okumuştur. Nihayet bölgenin Reisü'l-Uleması ve İmâdiye müftüsü olan Molla Mahmud'un yanında "Minhâcü'l-Usûl"u okumuş ve hocasından ilim icazetini almıştır (Akot, 1007). Medrese tahsilinin akabinde dönemin önemli Kadirî tarikati şeyhlerinden olan Irak'taki âlim ve mutasavvıf Şeyh Ahmed er-Reşidi'ye bağla-

nıp kendisinden tasavvufî icâzet almıştır (Molla Fudayl, vr. 46b; Mehmet Tahir, V, 127, 377).

Molla Halil'in ders almış olduğu belli başlı hocalarının isimleri şu şekildedir (ez-Zokaydî, v. 1 vd):

1. Sofi Husyn el-Karesuvî
2. Molla Abdurrahman el-Belikî
3. Molla Ramazan el-Hazvinî
4. Molla Muhammed el-Hâfız
5. Molla Mahmud el-Halenzî
6. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî
7. Molla Abdulhadi el-Arvâsî
8. Molla Hasan el-Hoşebî
9. Şeyh Ferec
10. Molla Abdusselam el-Pizanî
11. Molla İsmail et-Tisenî
12. Molla Mahmud b. İbrahim el-İ'madî el-Behdîni

Molla Halil, eğitimini bu şekilde bölgedeki medreselerde birçok âlimden ders alarak tamamladıktan sonra Hizan'da Meydan Medresesi'nde, daha sonra dababasının isteği doğrultusunda Siirt'e yerleşerek Medrese-i Fahriye'de uzun süre müderris olarak ders vermiştir. Bundan sonra Molla Halil, tedrisat faaliyetlerinin en verimli dönemini geçirdiği bu şehre nisbesiyle şöhrat bularak es-Si'irdî/el-İs'irdî olarak anılmıştır.

Molla Halil, müderrislik hayatı boyunca yüzlerce talebeye ilim öğretmiş, kendi çocuklarını da âlim olarak yetiştirmiştir. Molla Mahmud, Molla Abdullah ve Molla Mustafa O'nun talim ve terbiyesi altında yetişen çocuklarıdır. Tillo'da Şeyh Hamid ve Şeyh Hasan ile Halenze'de Molla Ali'nin dışında Molla Muhammed el-Hazvinî, Molla Ebu Bekir es-Sihri, Molla Mahmud b. Molla Arab es-Si'irdî gibizatlar, Molla Halil'in yetiştirdiği ve bölgede ün yapmış, dini ilimlerin yayılmasına katkıda bulunmuş âlimlerdir sadece birkaçıdır.

Molla Halil'in yetiştirmiş olduğu belli başlı talebelerin isimleri şu şekildedir (ez-Zokaydî, v. 1 vd; Atalay, 113, 116):

1. Molla Yahya b. Halid b. Huseyn el-Mızûrî
2. Molla Mustafa (Molla Halil'in en büyük oğludur)

3. Molla Abdullah (Molla Halil'in dört oğlundan biridir)
4. Molla Muhammed b. Molla Arab es-Si'irdî
5. Molla Ali el-Halenzî
6. Molla Mustafa el-Bedevî
7. Şeyh Hamid et-Tillovî
8. Şeyh Hasan et-Tillovî
9. Molla Ebubekir es-Suhrî
10. Molla Hamid en-Nivilî
11. Molla Hamid el-Hazrinî
12. Molla Zade el-Eruhî
13. Molla Halid es-Silhî
14. Molla Hasan el-Ehvedî el-Ensarî

Molla Halil'in yaşadığı dönem itibariyle bölgede aşağı yukarı bütün yerleşim birimlerinde irili ufaklı birçok medresenin bulunduğu ve bu medreselerin maddi kaynağının bütünüyle ya o çevrede oturan halk tarafından ya da medreseye bağışlanmış vakıflardan karşılandığı bilinmektedir. İşte es-Si'irdî, böyle medreselerde talebe okutmuş ve yetiştirmiştir. Bu medreselerden mezun olanların icazetnamelerinde kimin kimden icazet aldığı belirtilmekte ve bu silsile genelde İslam kültür tarihinde çok iyi bilinen bir âlime kadar uzanmaktadır. Molla Halil'in vefatından sonraki icazet silsileleri incelendiğinde bölge medreselerinde verilen icazetnamelerin büyük bir kısmının Molla Halil es-Si'irdî tarihiyle yukarıya bağlanması, onun bahsi geçen medreseler üzerindeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir (Pakiş, 12, 13; Akot, 1007).

3. Vefatı

Molla Halil Es-Si'irdî'nin doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihi konusunda da kaynaklar arasında farklı bilgiler bulunmaktadır. Kaynakların çoğuna göre vefat tarihi 1259/1841 dir (Zirikî, II, 347; Kehhâle, I, 683). Eski Siirt müftüsü Ömer Atalay 1255/1839 tarihini zikrederken; Molla Fudayl ise 1259/1843 tarihini vermektedir (Molla Fudayl, vr., 46a). Molla Halil, Siirt'te yüksekçe bir tepede bulunan Şeyh Süleyman Mezarlığında metfundur.

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Molla Halil es-Si'irdî, ilmi kişiliği ve yazmış olduğu eserleriyle, kendi döneminde ilmi hareketliliğe ivme ve canlılık kazandırmış âlim bir şahsiyettir. Gü-

nümüze kadar intikâl etmiş olan şark medreselerinin ilmî icâzet silsileleri, büyük ölçüde Molla Halil'e dayanmaktadır.

Molla Halil, yaşadığı zaman dilimindeki bütün imkânsızlıklara rağmen, ilmi açıdan kendisini en güzel şekilde yetiştirip geliştirmiş, ilimde telifin değerini keşfetmiş, mevcuda katkıda bulunmanın gereğine ve faydasına inanmış bir âlim olarak ömrü boyunca devam ettiği eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra çok sayıda eser telif etmiştir.

Dönemin medreseleri üzerinde, özellikle eğitim müfredatlarının yenilenmesi konusunda dönüştürücü bir etkisi olmuş olan Molla Halil, telif ve derleme türü çalışmalarıyla klasik ilim geleneğine önemli katkılar sunmuştur. İlmî eserleriyle medrese ehlinin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuş, sosyal hayata yönelik yazdığı eserlerle de halkın dini anlayışına önemli ölçüde tesir etmiştir.

Osmanlı son dönem telif, şerh ve hâşiye geleneğinin önemli temsilcileri arasında yer alan Molla Halil es-Si'irdi, sünni gelenek çizgisinde kalarak çoğu “şerh”, “ihtisâr” veya “cem” niteliği taşıyan birçok eser kaleme almıştır. Derleme yönü ağır basan eserler yazmakla beraber özellikle dilciliğini, kelamcılığını, fıkıhçılığını ve usuli bakış açısını telif ettiği eserlerinin her aşamasında ustalıkla konuşturmuştur.

Molla Halil es-Si'irdî, dini ilimlerin neredeyse bütün dallarında eser telif etmiştir. İçinde yaşadığı şartların tüm olumsuzluklarına rağmen, bazıları tekrar nevinden de olsa, bu kadar çok eser telif etmiş olması, O'nun ilmi alanda ne kadar velud olduğunu göstermektedir. O, eserlerinin büyük bir kısmını nesirle yazdığı gibi, iyi bir şair olması hasebiylebir kısmını da şiir diliyle yazmıştır.

Günümüze kadar ulaşan eserlerine baktığımızda müellifin temel kaynaklardaki bilgileri derleyerek ve fakat büyük bir ustalıkla bunları yoğurarak, gerekli gördüğü yerlerde de faydalı ilave bilgiler vermeye çalıştığı görülür. Böylece ulaşabildiği kadarıyla o güne kadarki diğer âlimlerin yazdığı kitaplardan istifade ederek mücmel, derli toplu ve istifade edilebilir eserler meydana getirmiştir.

Muhakemesi gayet güçlü olan müellif, eserlerinde ele aldığı konuları dirayetli bir ustalıkla izah etmeyi başarmıştır. Bazı eserlerinde genel halk kitlelerinin anlayacağı şekilde basit bir üslup kullanılırken diğer bazılarında ise ilmî ve edebî bir derinlik hâkimdir.

Molla Halil, aldığı medrese eğitimi (Medreselerde okutulan ilimler ile ders kitapları ve müellifleri hakkında geniş bilgi için bkz: İbrahim el-Harrani, Tuhfetu'l-İhvân el-Medresiyye) ile özellikle Arap dili ve edebiyatı konusunda çok iyi sayı-

labilecek bir seviyededir. Eserlerini dönemin ilim dili olan Arapça diliyle kaleme alan Molla Halil'in, bu eserleriyle o dönemlerde bölgedeki medreselerin eğitiminde etkili olduğu görülmektedir. "Nehcü'l-Enâm" dışındaki diğer bütün eserlerini Arapça diliyle yazan Molla Halil Si'irdî genellikle medrese müfredatında yer alan derslerle ilgili kitaplar telif etmiştir. Bunların yanında yukarıda ifade edildiği gibi halkın genelini ilgilendiren mevzularda, mesela gündelik hayatla ilgili olarak da eserler yazmıştır (Akot, 1007).

O'nun Doğu bölgesi medreselerinin eğitimi üzerindeki etkisi yalnızca yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, günümüze dek devam etmiştir. Bazı eserlerinin buralarda halen ders kitabı olarak okutuluyor olması bunun önemli bir kanıtıdır. Ancakmaalesefmedreselerin alet ilimleri üzerinde çok daha fazla durması nedeniyle Nehcü'l-Enâm ve Habiye gibi birkaç eseri ders kitabı olarak okutulduğu halde tefsir, hadis, fıkıh ve kelam alanında yazmış olduğu eserleri yeterince bilinmemekte ve bunlardan istifade edilememektedir.

Molla Halil'in yaşadığı dönemlerde büyük ilim merkezlerinden uzakta bulunmaya bağlı olarak buralarla irtibatın ve bilgi alış verişinin arzu edilen düzeyde sağlanamaması, maddi yetersizlikler gibi bazı olumsuz sebeplerden dolayı bölgedeki medrese müderrislerinin eser telif etme geleneğinin zayıf olduğu bilinmektedir. Bu gelenek içerisinde yetişmesine ve bunun dışına pek de çıkmasına rağmen Molla Halil'in bu kadar çok eser telif etmiş olması yine O'nun dikkat çekilmesi gereken yönlerindedir. Molla Halil, İslam coğrafyasının diğer ilim merkezleriyle yeterince diyaloga girebilmiş olsaydı, bu birikimiyle çok daha farklı eserler telif etmesi de mümkün olabilirdi. Ayrıca müellifin eserlerinin çeşitli nedenlere bağlı olarak umumi kütüphanelere girememiş olması, kendisinin uzun süre daha geniş ilim çevrelerince bilinmesini ve araştırmacıların söz konusu eserleri üzerinde çalışmasını engellemiştir (Pakiş, 15-16; Akot, 1008).

Eserlerinin bir kısmı Siirt ilinde ikamet eden torunlarında, bir kısmı da bölgedeki emekli yaşlı imamların özel kütüphanelerinde bulunan Molla Halil'in kitaplarının bazıları tahkik edilmiş, bazıları üzerinde akademik çalışmalar yapılmış olsa da epey bir kısmı halen yazma halinde bulunmaktadır.

III. ESERLERİ³

1. Tefsir ve Kur'ân İlimlerine Dâir Eserleri

1.1. *Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-ğuyûb*

Molla Halil'in eserleri arasında iki tefsir kitabı bulunmaktadır. Bunlardan biri nisbeten kısa ve tam, diğeri ise daha tafsilatlı olduğu halde eksiktir. Basîretü'l-kulûb fî kelâmiAllâmi'l-ğuyûb adını taşıyan iki tefsir arasında bazı farklılıklar varsa da en bariz farklılık, uzunluk ve kısalıktır.

Molla Halil'in bu kısa ve tam olan tefsiri, kahverengi deri bir cilt içinde, 20.15 (14.9 cm) ebadında, 15 satır, rik'a yazı, aharlı ince 372 varaktan meydana gelmektedir. Sûre başlıkları ve âyetler kırmızı mürekkeple, tefsir kısmı ise koyu kahverengi mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarları haşiyelerle süslenmiştir.

Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretü'l-kulûb fî kelâmiAllâmi'l-ğuyûb adlı kısa ve tam tefsirinin (Bakara-İsra) tahkik ve tahlili, Abdullah Özcan tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Bakara Sûresi ile başlayıp Fâtiha Sûresi ile biten tefsirin dili sadedir. Tefsirinin mukaddimesinde Molla Halil, hiçbir şekilde batılın karışmadığı Allah'ın kitabı üzerinde manasını kavrayabilmek üzere bütün inananların kafa yorması ve düşünmesi gerektiğini ifade etmektedir. İslam tarihi boyunca Müslüman bilginlerin güçleri nispetinde bu konuda gayret sarf ettiklerini, bazı dostlarının da kendisinden herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir tefsir yazmasını istediklerini, mükâfatını Allah'tan umarak bu teklife rıza gösterdiğini belirtmektedir (es-Si'irdî, Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb, vr. 1a).

Molla Halil bu eserinde, temel kaynak olarak BeydavîTefsiri'ni kullanmış, kendi ifadesiyle BeydavîTefsiri'ni özetleyip kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Beydavî Tefsiri yanında onun en meşhur haşiyelerinden Haşiyetu Şeyhzâde ala'l-Beydavî ve Haşiyetuİsâmıddinala'l-Beydavî ile Celâleyn tefsiriden de istifade etmiştir. Basîretü'l-kulûb, bir yönüyle Beydavî Tefsirinin bir nevi telhis ve şerhi, diğeri yönüyle de adı geçen bu dört eserden (Bezzâvî, Celâleyn ile Bezzâvî'nin

3 Bu çalışma bittiği sırada müellifin tefsiri ile alakalı doktora yapan Abdullah Özcan Hocamızın aynı zamanlarda bitmiş olan tezine muttali olup ayrıca müellife ait eserlerin son durumu hakkında, bu çalışma ile tezin ulaştığı verileri de karşılaştırma imkânı bulduk. Tezin ilgili bölümü geliştirilmiş ve sempozyum kitabında yayınlanmıştır. (Bk. Özcan, Abdullah, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği, Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, I, 47-93.) Bu vesileyle çalışmasından yararlandığım Abdullah Özcan Hocamıza hassaten teşekkür ederim.

haşiyeleri ‘Îsâm ve Şeyhzâde tefsirleri) yapılan nakillerin farklı bir ifade ve teriple bir araya getirilmesiyle harmanlanmış bir tefsir görünümü vermektedir. Eser, Celâleyn tefsirinden uzun, Beyzâvî tefsirinden ise daha kısadır. Âyet ve tefsirlerinin aynı metin akışı içerisinde verildiği eserde ara sıra fikhî ve kelâmî konulara değinilmiş, yoğun olarak da Beydâvî tefsirindeki gibi lügavî-belağî tahliller yapılmıştır.

Dirâyet metodu ile yazılmış ve matbu olan bu eserde hadis, fıkıh, kelim, sarf, nahiv, me’ânî gibi ilimlerle ilgili izahlar yapılmıştır. Eserde yer yer İsrailiyât türü bilgilere de yer verilmiştir. Molla Halil’in bu eserini de diğer bazı eserlerinde olduğu gibi daha çok kendi dönemindeki medrese öğrencilerine yönelik olarak hazırladığını söyleyebiliriz (Özcan, Molla Halil es-Si’irdî, I, 51-53).

2. Basîretü'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb

Eksik olan ve Molla Halil’in birincisi ile aynı ismi taşıyan bu tefsirinin, Kehf suresine kadarı mevcuttur. Tam olan birincitefsire göre bu noksan çalışması daha geniş olup birinci tefsirde yer almayan veya çok kısa olarak değinilen hadis, fıkıh, kelim, sebab-i nüzûl ve siyer gibi ilimlerle ilgili birçok konu bu tefsirde daha geniş izah edilmektedir. Molla Halil’in torunu olan Molla Abdulkahhar, dedesinin mevcut bu yarım tefsirini istinsah etmiştir (es-Si’irdî, Basîretü'l-Kulûb, vr. 1a).

Molla Halil tam fakat kısa olan tefsirini yazdıktan sonra muhtemelen daha teferruatlı bir tefsir yazmayı düşünmüş ve bu maksatla uzun fakat yarım olarak elimizde mevcut tefsirinin birinci cildini telif etmiştir. Muhtemelen iki cilt olarak yazmayı düşündüğü bu ikinci tefsirin ikinci cildini çeşitli nedenlere bağlı olarak ya yazamamış veya bitirmeye ömrü kifayet etmemiştir (Pakiş, 15).

3. Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resmi ve Farşi'l-Hurûf

Molla Halil’in es-Si’irdî’ nintecvid konusunda manzûm olarak yazdığı bu eser 1110 beyitten oluşmaktadır (Atalay, 113; Mehmet Tahir, II, 38). Mukaddime-deki ifadesinden de anlaşıldığına göre eser, genel olarak üç bölümden meydana gelmektedir: Genel tecvit kuralları, Kur’ân’ın resm-i hattı (er-resmu'l-Osmanî) ve Kıraat-ı Seb’a.

Müellif, girişten sonra tecvit ve önemi, Kurân okuma adâbı ve Kur’ân’ın resm-i hattı ilgili bilgi verdikten sonra Mushaf tertibine göre sûrelerdeki kıraatleri kıraat-ı seb’a imamları ile onların ravilerinin isimlerini zikretmektedir. Eserin kaynakları arasında birinci bölümde İbnü'l-Cezerî’nin (v. 833/1429) el-Mukaddime’si, ikinci bölümde eş-Şatîbî’nin (v. 590/1194) el-Akile’si, üçüncü

bölümde ise yine eş-Şatbî'nin (v. 590/1194) Hırzu'l-emânî kitabı esas alınmıştır (Özcan, 55).

Şatbî'nin Hırzu'l-emânî adlı eseriyle ilgili bu son bölüm bazı kaynaklarda "**Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtübî fi't-Tecvid**" adıyla müstakil bir eser olarak da zikredilmektedir. 180 varaktan oluşan eserde Si'irdî, daha önce İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime'sinin esaslarını içeren manzûm bir kitap yazdığını, şimdi de ilim talebelerine bir hizmet ve âhret için bir azık olması umuduyla Şâtübî'nin "Hırzü'l-Emânî" isimli manzûm eserine, usandıracak kadar uzun ve istifadeyi zorlaştıracak kadar kısa olmayacak bir şerh yazmak istediğini belirtmektedir (es-Si'irdî, Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtübî fi't-Tecvid, vr. 1b). Eserin sonunda Molla Halil'in torunlarından olan Şeyh Fudayl, bu nüshayı dedesi Molla Abdülkahhar'ın yazdığı nüshadan 1396/1976' da istinsah ettiğini ifade etmektedir (es-Si'irdî, Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtübî fi't-Tecvid, vr. 180a).

Şatbî'nin Hırzu'l-emânî üzerine Molla Halil tarafından yapılan bu şerhin yine kendisi tarafından ihtisar edildiği bir başka çalışmadan da söz edilmektedir. "**Muhtasarı şerhi'l-Emânîli's-Şâtübî limâ fihî mine'r-Rumûzât ve Mebne'l-Me'ânî**" isimli bu çalışma Şeyh Abdülkahhar tarafından zikredilmektedir. Ulaşılamayan bu eserin adından anlaşıldığı üzere muhtemelen eş-Şatbî'nin "Hırzu'l-emânî" adlı eserine yazılan söz konusu şerhin ihtisarıdır (ed-Desukî, 54-56).

4. Şerhu Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvid'e'r-Resmî ve Farşî'l-Hurûf

Eser, yukarıda adı geçen manzum eserin şerhidir. Elde mevcut olan mahtût, müellifin torunu Şeyh Abdülkahhar'ın yazısıdır ve 174 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Metin kısmı (manzum kısım) kırmızı, şerhi ise siyah mürekkep ile yazılmıştır. Müellif, burada daha önce manzum olarak kaleme aldığı Diyâubasîreti'l-kalbi'l-arûf eserini beyitlere ayırarak şerh etmiştir.

Kur'ân'ın inişi, yazılışı ve hattı ile ilgili bilgilerin yer aldığı eserin "Babu Ferşî'l-Hurûf" başlığı altında İbrahim el-Cu'berî'ye (v. 722/1331-32) ait olduğu söylenen Fatiha Süresi'nin tecvidine dair el-Vadıha fi'tecvidi'l-Fatiha isimli 22 beyitlik manzumesinin şerhi de yer almaktadır (ed-Desukî, 54-56).

5. Risâle fi 'İlmi't-Tecvid

Konusu tecvit olan bu eser, Kürtçe manzum olup 230 beyitten oluşmaktadır. Tecvit konuları ile birlikte Kur'ân'ın resm-i hattını da içeren eser, Tahsin Doskî tarafından hazırlanıp 2010 yılında Erbil'de basılmıştır (Özcan, 55).

Yukarıda zikredilen bu eserler dışında Ömer Atalay'a ait Siirt Tarihi adlı kitapta (Atalay, 112) Molla Halil'e ait "*Tefsîru'l-Besmeleti's-şerîfe*" isimli bir eser ismi geçmekteyse de böyle bir eserin varlığına rastlanılmamıştır. Ancak Molla Halil'in her iki tefsirinde de Besmele'nin tefsirine hiç değinilmemiş olması, onun böyle bir eseri ayrıca yazmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Muhtemelen müellifin el-Kamûsu's-sâni eserinin başında yer verdiği ve besmele, hamdele ve salveleyi şerh ettiği risale bahsi geçen risale olabilir (Özcan, 57).

2. Hadis ve Hadis Usulüne Dâir Eserleri

2.1. Usûlü'l-hadîsi'l-ezher mine'l-muhtasar ve şerhihi li İbn Hacer

Bir mecmu'ânın içinde nüshası bulunan eser adından da anlaşıldığı üzere hadis usulü ile alakalıdır. Bu eser ile ilgili olarak Molla Halil'in "Usûlü'l-Fıkh" adlı kitabında, ilk varakta (es- Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr. 1b.), hem fıkıh usulü hem de hadis usulü ile ilgili olarak bir bahis geçmektedir. (Büyük dedesi olan Molla Halil'in hayatı ile ilgili yazdığı eserinde Şeyh Fudayl, bu kitabın İbn Hacer'in "Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser" ve bunun şerhi olan "Nüzhetü'n-Nazar" isimli eserleri üzerine yaptığı bir çalışma olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Şeyh Fudayl, vr. 47a.) Şeyh Abdulkahhar da eseri bu isimle zikreder (Zokaydî, vr. 1b). Müellif hattı dışında Şeyh Cüneyd tarafından yazılmış hattı da mevcuttur. Müellif, hadis usulü alanında eserleri bulunan HatibBağdadî (v. 463/1071) ve İbn Salah'ın (v. 643/1245) isimlerinden bahsettikten sonra İbn Hacer'in de İbn Salah'ın eserini "Nuhbetü'l-fiker" adıyla özetlediğini sonra da şerhettiğizikreder. Eser, İbn Hacer'in bu telifatının bir özeti mahiyetindedir (Özcan, 61).

2.2. Hadîsu'l-Âyâti'l-letîTezharuKableHurûci 'İsâ ve'l-Mehdî

Bir mecmu'ânın içinde küçük bir risale olup 6 varaktan oluşan ve "Risâletü'l-Mehdî" ve "Zuhuru'l-Mehdî" diye de isimlendirilen eserin müellif nüshası mevcuttur. Adından da anlaşılacağı üzere Hz. İsa'nın inişi ile ilgili alametler ve Mehdi ile ilgili konuların ele alındığı bu eserin kaynağı İbn Hacer el-Heytemî'nin (v. 974/1567) el-Kavlu'l-muhtasar fî alâmeti'l-mehdi'l-muntazarve Kitabufasli'l-hitab adlı eserleridir (Özcan, 57-58).

3. Fıkıh ve Fıkıh Usulüne Dair Eserleri

3.1. Usûlü'l-Fıkh

Bir mukaddime ve yedi baptan meydana gelen bu kitap Molla Halil'in fıkıh usulü hakkında yazdığı bir eserdir. (Eserin geniş tanıtımı ve eserde izlenen yön-

tem konusunda bkz. Memduhoğlu, İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, 293-316). Daha sonra Muhammed Ali Cemil Süleyman ed-Doskî tarafından eser üzerinde bir yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır (bkz. ed-Doskî, Usulu'l-fıkıh li'l-Molla Halil es-Siirtî, Mûsul, 2016).

Mahtût üç nüshası mevcut olan eserin ilki müellif nüshasıdır. Ferağ kaydında yazılış tarihi yoktur. 43 varaktan oluşan bu nüshanın etrafı müellife ait haşiyelerle dolu olup her sayfasında 16 satır bulunmaktadır. 91 varaktan oluşan ve her sayfasında 15 satır bulunan ikinci nüsha Hicrî 1301 yılında Abdulhamid ed-Deravudî tarafından müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar için yazılmıştır. Kenarlarında az sayıda haşiyeye bulunmaktadır. 70 varaktan oluşan ve her sayfasında 13 satır bulunan üçüncü nüsha ise Hicrî 1377 yılında yazılmış olup müellifin torunu Şeyh Cüneyd'in hattıdır. Sayfa kenarlarında yoğun haşiyeler bulunmaktadır.

3.2. Ma'fuvvât

Molla Halil es-Si'irdî'nin fûru' fıkıh alanında yazdığı bir eserdir. (Molla Halil'in fıkhi yönü hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. Ünalın, 353-370). “Risâle Sağîra fi'l-Ma'fuvvât” isimli bu risale Şeyh Abdulkahhar'ın kitabında “Ma'fuvvât ‘UcâbYehtâcuhâ Zû Takvâ ve Âdâb” şeklinde geçmektedir (Zokaydî, vr. 1b).

Eserin yazma nüshalarından ilki, 8-13 satırın yer aldığı 8 varaktan oluşan küçük hacimli bir risaledir. Bu mahtût nüshanın mukaddimesinde sadece “Ma'fuvvat” ismi geçerken ferağ kaydında da eser aynı isimle Molla Halil'e nisbet edilmektedir. Elde mevcut olan risalenin tam metni üzerinde yapılmış olan şerhler aynı zamanda eserin kendisiyle birlikte istinsah edildikleri için çok sayıda mahtut nüsha şerhleriyle beraber günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan Molla Hüseyin el-Cezerî'ye (Mele Huseyn Kîçik) ait “Fehtu'l-celîl bi Şerhi ma'fuvvati mevlânâ Molla Halil” şerhiyle birlikte Ahmet Hilmi el-Koğî tarafından Hicrî 1393 yılında miladi 1973 yılında İstanbul'da tıpkıbasım olarak basılmıştır (bkz. el-Cezerî, Fethü'l-Celîl ala Metni'l-Ma'fuvvât, İstanbul, 1973). Molla Abdullah b. Mirza en-Nursî (v. 1914) tarafından yapılan “el-Kelimâtu'l-vefiyye bi Şerhi'l-ma'fuvvati'l-halîliyye” isimli şerh, Muhammed Şerif Eroğlu ve Bahattin Dartma tarafından tahkik edilmiş olup Molla Musa el-Celâlî'nin Nehcu'l-enâm üzerine yazmış olduğu Faydu'l-Kadîru'l-Allâm” adlı şerh birlikte 1431/2010 yılında İstanbul'da basılmıştır. Şeyh Süleyman b. Şeyh Abdullah el-Hâlidî es-Sii'rdî tarafından Hicrî 1360 yılında yapılmış olan “Hallu'l-müşkilât Şerhu mesâilî'l-ma'fuvvât” isimli şerh, Molla Ahmed ez-Zivingî tarafından 1387/1967 yılında Halep'te basılmış, daha sonra da İstanbul'da ofset baskısı yapılmıştır. Ma'fuvvât üzerine Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yapmış olduğu şerhin tahkik ve tahlili konusunda, Siirt

Üniversitesi'nde bizim danışmanlığımız altında Muhammed Şâfi ed-Derşevî tarafından bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. (Şeyh Mahmud Zokaydî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. M. Macit Sevgili, 443 vd; Memduhoğlu, “Zokaydî”, DİA, İstanbul 2018; aynı müellif, “Molla Mahmud Zokaydî Ve “Er-Risaletu Fi'd-Dâd Ve't-Tâ”, 127-165).

Eser, adından da anlaşılacağı üzere özellikle namaza engel teşkil etmeyen “hafif necâsetler” hakkında yazılmış olup 38 bölümden oluşmaktadır. Molla Halil, kendi döneminde yaşayan insanların bilgi sahibi olmadıkları için necâset konusunda zorlandıklarını ve tereddüde düştüklerini görmüş ve affedilebilir necâsetler konusunda bu eseri yazmıştır. Genel halk tabakasına yönelik yazılan bu kitapta özellikle halkın sosyal yaşamı içerisinde karşılaşılan ve dinen affedilebilir necâsetler ile ilgili konulara yer verilmiştir.

Kitapta anlaşılır ve sade bir dil kullanılmıştır. Müellif, “hafif necâsetler” hakkındaki konuları ele alırken genelde Şâfiî fıkıh kaynaklarını esas almakla beraber bazen diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Eserin genelinde Molla Halil, ele aldığı konularla alakalı bazı temel kaynaklardan yapmış olduğu nakilleri ya aynen, ya da kısmi tasarrufla bulunarak yapmıştır. Yapılan nakillerle beraber kendi değerlendirmelerini de ortaya koyduğu eserde müellif, İmam Şâfiî, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İbn Hacer, Remlî, İbn Kasım, Menûfi, Ferrâ ve Zerkeşî gibi âlimlere atıfta bulunarak görüşlerine yer vermiştir.

3.3. Mecme'u'l-Mesâil

Ebu Hanîfe ile İmam Şâfiî arasındaki ihtilafların yer aldığı 257 meseleyi içeren küçük hacimli bir risaledir. Risalenin mevcut bir yazma nüshası 4 varaktan oluşmakta ve her sayfasında 19-23 satır bulunmaktadır. Molla Halil bu eserinde Ebû Hanîfe (v. 150/767) ile İmâm Şâfiî (v. 204/820) arasındaki ibadet, muamelât, ukûbât gibi farklı fıkıh konularını kapsayan ihtilafları derlemiştir. Konulara dair delillere yer verilmeyen ve hilaf ilmine dair olan bu risale, Osman Mahmud Saidullah Âlânî tarafından Süleymaniye Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (Bkz. Osman Mahmud Saidullah Âlânî, Mecmeu'l-mesâil li Halil'il-Hizânî el-İs'irdî (dirase ve tahkik ve ta'lik), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleymaniye Üniversitesi, Duhok, tsz).

3.4. Menâkibu'l-Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a

Bir mecmu'ânın içinde bulunan küçük hacimli bu risalede Molla Halil, dört fıkıh mezhebi imamının menkibelerini aktarmaktadır. 6 varaktan müteşekkil olan ve her sayfasında küçük yazılarla yazılmış 28-29 satır bulunan müellif nüshası

olan bu risalenin baş tarafieksiktir. Sırasıyla İmam Ebû Hanîfe, (v. 150), İmam Mâlik b. Enes (v. 179), İmam Ahmed b. Hanbel (v. 241) İmam Şâfi'î'nin (v. 204) hocaları ve talebelerinin isimleri zikredilerek hayatları anlatılır. Molla Halil, kitabında İmam Şâfi'î'yi Ahmed b. Hanbel'den sonraya almasının gerekçesini, bağlı olduğu mezhebin imamının hayatını anlatmak yanında talebelerini ve mezhebin meşhur âlimleri ile eserlerini birlikte tanıtmaya isteği olduğunu ifade eder. Mezhep taassubunun kötülüğüne de değinen risalenin son kısmında ise her asır için bir müceddidin geleceğini bildiren hadis rivâyeti zikredilerek hicrî yedinci asra kadar gelen mücedditlerin isimlerine yer verilir (es-Si'irdî, Menâkib, vr. 1a-6b).

3.5. Risâle fi'n-Nezr

Adından da anlaşılacağı üzere nezir ile ilgili olan bu risâle, Şâfi'î mezhebi görüşleri doğrultusunda mâlî nezri konu edinmektedir. Sade bir dil kullanılarak nezir konusuyla ilgili pek çok meseleye yer verilmiş olan risalenin iki mahtût nüshası vardır. Şeyh Abdulkahhar tarafından Hicrî 1299 yılında yazılmış nüshanın her sayfasında 17 satır bulunmakta ve 4 varaktan oluşmaktadır. Şeyh Cüneyd tarafından ne zaman yazıldığı belli olmayan ikinci nüshanın her sayfası 17 satırlık 4 varaktan meydana gelmektedir. Eserin mukaddimesinde müellif, İbn Hacer el-Heytemî'nin Tuhfetu'l-muhtâc bi Şerhi'l-minhâc ile el-Fetâva'l-fikhîyye'l-kebîra adlı iki kitabından yararlandığını açıkça zikretmektedir. Eserde maddî ve mâlî nezir konuları sadece Şâfi'î mezhebinin görüşleri doğrultusunda ele alınıp işlenmiş, diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerine yer verilmemiştir. Bu küçük risale, Hamit Sevgili tarafından bir makale çalışması olarak tahkik edilmiştir (bkz. "Risale fi'n-nezri'l-Molla Halil el-İs'irdî", Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, IX-1 (17), Nisan 2017, 133-151).

Yukarıda ismi geçen fıkıh alanındaki bu eserlerin dışında "*Zübdetu mâ fi Fetâva'l-Hadîsiyye*" isimli bir çalışma daha Molla Halil'e nispet edilmektedir. Elde mevcut olmayan bu kitabın İbn Hacer el-Heytemî'nin "el-Fetâve'l-Hadîsiyye" adlı eserin bir ihtisarının olması muhtemeldir. Yine Ali Nebi Salih ed-Doskî, "*Kitâb fi't-Talâk*" isimli bir eseri zikreder ve bu eseri Molla Halil'e nisbet eder. Adından da anlaşılacağı üzere boşama şekilleriyle ilgili bir eser olduğu tahmin edilmektedir.

4. Akâid ve Kelâma Dâir Eserleri

4.1. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-Avâm (Arapça)

Akâid konusunda özet bilgilerin verildiği bu eser manzum olup 323 beyittir. Molla Halil'in bizzat isim verdiği az sayıdaki ilmi ve edebi eserlerindedir.

Müellif, dinî eğitime yeni başlayanlar için kaleme aldığı bu eserinde sade bir dil kullanmıştır. Eserde İslam akidesi, iman, Hz. Peygamber (sav) ve ashâbı ile ilgili konulara 22 bölümde yer verilmektedir (es-Si'irdî, Nehcü'l-Enâm, 11, 18). Muhammed b. Molla Resul ez-Zokaydî ile Ahmet el-Girdârî tarafından Hicrî 1341 yılında istinsah edilmiş mahtut nüshaları mevcuttur. Yazma nüshaları yanında matbu baskıları da vardır. Arapça Nehcu'l-enâm, müellifin torunlarından Molla Ömer tarafından Sa'du'l-İslâm Şerhu nehci'l-enâm adı ile şerh edilmiş, Cüneyt Gökçe tarafından da Türkçe'ye tercüme edilip tercümesi ile birlikte 2015 yılında Şanlıurfa'da basılmıştır (bkz. Gökçe, Cüneyt, "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)", Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX- 34, 2015). Minhâcu's-sünneti's-seniyye ile birlikte 2015 yılında Lübnan'da dadasılmış olan eser üzerinde Ali Nebi Salih ed-Doskî (ed-Desûkî) tarafından 2007 yılında yüksek lisans çalışması yapılmış ve Arapça olarak basılmıştır (ed-Doskî, 1-357).

4.2. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-Avâm (Kürtçe)

Arapça Nehcu'l-enâm adlı eserle aynı isim ve aynı içerikli olan bu eser, nisbeten daha muhtasardır. Dili Kürtçe olup Molla Halil'in Arapça dışında telif ettiği nadir eserlerindedir. 271 beyitten oluşan eser doğu medreselerinde ilme yeni başlayanların okuyup ezberlediği önemli kitaplardandır. Çok sayıda mahtût nüshalaribulunan bu eserin birçok çevirisi ve baskısı yapılmıştır. Tahir Geylanî (Doğru), eseri "Hallu'l-merâm Şerhu nehci'l-enâm" adıyla Osmanlı Türkçesi'ne tercüme etmiştir. Kürtçe Nehcu'l-enâm üzerine Molla Hasan el-Karçikanî, Zeynelabidin Çiçek, Molla Musa Celalî Beyâzidî gibi bazı âlimler tarafından Arapça Şerhler de yazılmıştır: Ahmet Hilmi el-Koğî tarafından Rehber-i avam adıyla Kürtçe olarak şerhedilen eser Şeyh Muhammed Nuri Özcan ve Serkan Tekin tarafından da Türkçeye çevrilmiştir (Özcan, 67).

4.3. Te'sîsu Kavâ'idî'l-Akâid alâ mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid

Molla Halil'in Usulî'd-din/akaidve kelam ilmine dair telif ettiği önemli bir eseridir. Mahtût nüshalarından ilki müellif nüshası olup her sayfada 15 satır olmak üzere yaklaşık 94 varaktan oluşmaktadır. Sayfa kenarları haşiyelerle doludur. Şeyh Cüneyd nüshası ise her sayfasında 17 satır bulunmakta ve 60 varaktan meydana gelmektedir. Eserin tahkiki Vecihi Sönmez tarafından 2013 yılında yapılmış ve basılmıştır. Aynı yıl Dicle Üniversitesi'nde "MollâHalîl'in bilgi ve varlık anlayışı (Tesisu'l kavâid çerçevesinde)" ismiyle Faruk Kazan tarafından yüksek lisans tezi olarak da tahkik edilmiştir.

Akâid ilminin konusu ve gayesi ile başlayan eserde Molla Halil, tasavvufî bir bakış açısı ile konuları ele alır. Kur'ân ve Sünnet temelli sem'î delilleri esas kabul eden Molla Halil, akaid konusunda, Felsefî/aklî delilleri tamamen dışlamamakla birlikte ehl-i keşif/sûfilerin bakış açısını incelemektedir. Bununla birlikte "ehl-i keşif" olarak nitelediği sûfilerin sözlerinin de Kitap ve Sünnet'e muhalif olmaması gerektiğini, muhalif olanlarının da o çerçevede tevil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Müellif, itikadi firkalardan ve Kelâm ilminin gerekliliğinden kısaca bahsettikten sonra bilgi ve varlık, Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi temel Kelâm konularını ele alır. Dua ve sadakanın ölüye faydası konusuna değinip kıyamet alâmet ve sahneleri ile eserini tamamlar. Kitap "Bu eser bizim usûlü'd-din konusunda bilginlerin tahkiklerinden derlediklerimizin ve onların İslâm akidesi hakkındaki araştırmalarından anladıklarımızın özetidir..." ifadesiyle sona ermektedir (es-Si'irdî, Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid ala ma Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid, vr.95a).

4.4. Risâle fi'l-Firaki's-Selâsi ve's-Seb'in

İslâm ümmetinin 73 fırkaya bölüneceğini ifade eden hadis rivâyeti ile ilgili çok küçük bir risaledir. Risalenin müellif nüshası ve müellifin torunlarından Şeyh Cüneyd'in istinsah ettiği diğer bir nüshası mevcut olup 2 varaktır. Bu eserinde Molla Halil, söz konusu rivâyete dayalı olarak 73 fırkayı irdeler ve sonunda da daha geniş bilgi için eş-Şehristânî'nin (v. 548/1153) "el-Milel ve'n-Nihel" adlı eserini referans gösterir (Özcan, 68).

Yukarıda ismi geçen bu eserlerin dışında "Mulahasu'l-Kavâti' ve'z-Zevâcir fimâ tekellemûala's-Sağâir ve'l-Kebâir" isimli bir çalışma daha Molla Halil'e nispet edilmektedir. Molla Halil'in torunu Şeyh Fudayl'in bildirdiğine, büyük ve küçük günahlar hakkında İslâm âlimlerinin caydırıcı mahiyetteki sözlerine yer veren bir eserdir (Şeyh Fudayl, vr. 47a). Ancak esere ulaşamamıştır.

5. Siyer ve Mevlid-i Nebiye Dair Eserleri

5.1. Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ehadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâilî'l-Ahmediyye

Eserin konusu, adından da anlaşılacağı üzere Hz Peygamber'in (sav) şemâilî ve ona has özellikleri hakkındadır. Ancak kitapta ele alınan konular sadece şemâil ile sınırlı olmayıp siyer ve kısmen İslâm tarihi ile bazı kelâm konularını da içermektedir. Eserin Şeyh Abdulkahhar tarafından yazılan nüshasının ferağ kaydında istinsâh tarihi olarak Hicrî 1300 tarihi geçmekte (es-Si'irdî, Mahsûl, vr. 136b), her sayfada 17 satır olmak üzere 136 varaktan oluşmaktadır.

Muhammed Hadi el-Mardinî tarafından 2010 yılında basılmış olan eserinde Molla Halil, Hasâisu'n-nebi başlığı altında Hz. Peygamber'in (sav) hususiyetlerini vacibât, muharremât ve mübahat şeklinde ele alır. İlk bölümde Hz. Peygamber'in faziletleri, anne babası, evliliği, vefatı konuları ele alır ve bu konuların tafsilatının siyer kitaplarında bulunduğunu söyler. Daha sonra Hz. Peygamber'in (sav) fizikî özellikleri, vefatını müteakip sahabenin sayısı ve Hz. Peygamber'in (sav) onlar hakkındaki övgüleri, dört büyük halifenin hilâfeti, cennet ile müjdelenen on sahabiden geri kalanlar, Hz. Peygamber (sav)'in amcaları Hz. Hamza ve Hz. Abbâs, kızı Hz. Fatıma ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in menkıbelerine yer verir. Nihayet Peygamberlerin de insan olduklarını, bununla birlikte masum olduklarını anlattığı bölümle kitabını bitirir (Özcan, 58-59).

Eserde istifâde edilen kaynakların bazıları şunlardır: Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin (v. 279/892) eş-Şemâilu'l-Muhammediye ve'l-hasaisu'l-Mustafaviyye, Celaluddin Abdurrahmân es-Suyûtî'nin (v. 911/1505) el-Hasaisu'l-kubra, Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî'nin (v. 923/1517) ait el-Mevahibu'l-ledunniye bi'l-minahi'l-Muhammediyye. Müellife ait kitabın isminde geçen "mevahib", "hasais" ve "şemâil kelimeleriyle bu kaynak eserlerin isimleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

5.2. Manzûme fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye

Hz. Peygamber'in doğumunu manzûm halinde anlatan bir eserdir. Eserin adı bazı kaynaklarda "Manzumetun fî Mevlidi'n-Nebî" şeklinde de zikredilmektedir (Bursalı, Sırat-ı mustakîm, 378). Molla Abdulkahhar tarafından 1285/1878 senesinin Rebiü'l-Evvel ayında istinsah edilen eserin bir nüshası eksik haliyle mevcuttur (es-Si'irdî, Manzumetun fî Mevlidi'n-Nebî, vr. 84b-85a). 12 bölüm olarak kaleme alınmış olan manzum eser, Hz. Peygamber'in doğumunu klasik mevlit tarzında kısa ve öz olarak anlatmaktadır.

5.3. Muhtasaru'l-Minehi'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Kasideti'l-Hemziyye

Şeyh Abdulkahhar'ın adını bu şekilde zikrettiği esere ulaşılmasa da eserin adından hareketle İbn Hacer el-Heytemî'nin el-Minehü'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Hemziyye adlı eserinin muhtasar hâli olduğu söylenebilir (Mehmet Tahir, II, 38). İbn Hacer, bu eserini Muhammed b. Said el-Bûsirî'ye (v. 695/1296) ait olan "el-Kasidetu'l-hemziyye fî medhi'n-nebeviyye" adlı kasidesine şerh olarak yazmıştır. Bûsirî'nin "el-Kasidetu'l-hemziyye" adlı bu eseri manzum ve lirik olup Hz. Peygamber hakkında yazılan kasidelerden ibarettir. Kasîdetü'l-bürde'de olduğu gibi bu eserini de samimi bir Peygamber âşığı olarak kaleme almıştır. 455 beyitten

oluşan kaside üzerinde şerhler yapılmış, müstakil ve bazı şiir mecmuaları içinde birçok defa basılmıştır.

6. Tasavvufa Dâir Eserleri

6.1 Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi ÂdâbiSulûki's-Sûfiyye

Tasavvuf alanındaki kalbin manevî hastalıkları ve bunların tedavisi, nefsin makam ve halleri, tevbe, tevhid ve zikir gibi konuları ele alan bir eser olup manzum şekilde yazılmıştır. Eserin hemen ikinci beytinde metot olarak Sünnet'i esas aldığı ifade eden Molla Halil, Sünnet'e tabi olmanın önemi üzerinde durarak seyr-ü sülûkte mürşidin ve evrad-ü ezkârın gerekliliği gibi konulara dikkat çeker. Eserde yer alan belli başlı konular şunlardır: Sünnete tabi olma, tasavvuf, zühd hayatı, ahiret için çalışmaya teşvik, tevekkül, Hakka yönelme, manevî hastalıklar, kendini beğenme, kibir, riyâ, hased, yemek yeme âdâbı, âlemi tanıma...

İstinsâh tarihi belli olmayan ve 1210 beyitten oluşan müellif nüshasının sayfa kenarlarında müellife ait haşiyeler bulunmaktadır. Eserin, Seyyid Muhammed b. Seyyid Hasan el-Findikî, Şeyh Fudayl, Molla Bedreddin Sancar et-Tillovî ve Şeyh Halit Rişnevî tarafından istinsah edilen çok sayıda nüshaları mevcuttur. Ahmed Rida tarafından 2015 yılında Lübnan'da tahkiksiz olarak basılmıştır.

6.2. Nebzetu'l-Mevâhibi'l-Leduniyye fi'ş-Şatahât ve'l-Vahdeti'z-Zâtiyye

Tasavvufi konulara yer veren bu küçük hacimli risalenin adı bazı kaynaklarda "Nebzetun mine'l-Mevâhibi'l-Medeniyye" olarak geçmektedir (bkz. Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 38; Sırât-ı Müstakim, V, sayı, 127, s. 377). Son kısmı eksik olan müellif nüshası, her sayfasında sık ve küçük yazıyla yazılmış 30-32 satır bulunmakta ve 3 varaktan oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi Molla Halil bu eserinde, çeşitli sûfi zâtların vahdet-i vücud ile ilgili görüşleri ile yine bazı sûfi zâtlardan sadır olan şatahâtın nasıl anlaşılması ve tevil edilmesi gerektiği konusunu ele almaktadır.

6.3. Risâle fi Beyâni Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ

Risale, adından da anlaşılacağı üzere halvet ve âdâbı hakkında olup halvetin sadece Allah'ın rızasına yönelik olması gerektiği üzerinde durur. Halvet mekânı ve halvete girerken yapılması gerekenler ile ilgili konular hakkında malumatlar verilir. Müellifin torunlarındaki bir mecmu'a içinde mevcut olan müellif nüshasının her sayfasında 24 satır bulunmakta ve 8 varaktan oluşmaktadır (Özcan, 72).

Yukarıda ismi geçen bu eserlerin dışında "Menâkibu's-Şeyh Ahmed er-Reşîdî" isimli bir çalışma daha Molla Halil'e nispet edilmektedir. Ancak bazı

ilim erbabı tarafından Molla Halil'e nispet edilen bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir. Aynı isimle yazılmış olan bu eserin Şeyh Halid el-Hamevî el-Ulvânî ez-Zibârî'ye (v. 1220/1805-06) ait "Mişkâtü'n-nûr li Şerhi'l-kalbi ve's-sudûr fî menâkıbı'l-batlı'l-meşhûr eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî" isimli eser olması kuvvetle muhtemeldir. Molla Halil, muhtemeldir ki bu eseri görüp beğenmiş ve istinsah etmiştir. Keza tasavvuf alanında "Mensûre fî akîdeti's-şeyh Muhyiddîn İbn Arabî" isimli henüz muttali olmadığımız bir eser daha Molla Halil'e nispet edilmektedir.

7. Arap Dili ve Belagatine Dâir Eserleri

7.1.el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahv

Arapça gramer ile alakalı olan bu kitap isim, harf ve fiil olmak üzere nahiv konularından üç ana başlığı ele almaktadır. Arapça gramerle ilgili birçok konuyu şiiirleştirerek izah etmeye çalışan ve nahiv konularını güzel bir şekilde sistematize eden bir eserdir.

İbn Hacib'in (v. 646/1249) aynı ismi taşıyan "el-Kâfiye" adlı eserini esas alan Molla Halil, konuları kısmen ondan daha geniş ele alıp işlemiştir. Kâfiye üzerine yazılan Molla Cami diye meşhur olan Abdurrahman el-Camî'nin (v. 898/1492) "el-Fevâidü'd-diyâiyye" adlı şerhi ile Şeyh Radî el-Esterâbâdî'nin (v. 688/1289) "Şerhu'l-kâfiye" gibibazı şerhlerden de yararlanmışır. Molla Halil'in eserlerini sayan kaynaklarda ismi geçmese de bölge medreselerinde eserin Molla Halil'e aidiyeti meşhur olan bu eserin birçok mahtût nüshası bulunmaktadır. Eserin Ahmed Hilmi el-Koğî tarafından güzel bir rik'a yazısı ile 102 sayfa olarak istinsah edilen tam nüshası 1969 yılında tıpkıbasım olarak tabedilmiştir (es-Si'irdî, el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahvi, İstanbul, s. 1-101). Abdulkerim Bingöl tarafından Dicle Üniversitesi'nde 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılan eser ayrıca İslâm Reşid Cangir tarafından da Dimaşk Üniversitesi'nde 2010 yılında yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir. Bu tarihten önce de 2007 yılında İlyas Kaplan tarafından tahkik edilip Halil Çiçek'in ta'lik ve takdimiyle Beyrut'ta yayımlanmıştır (Özcan, 73).

7.2. el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî

Adından da anlaşılacağı üzere Nahiv, Sarf ile Me'ânî ilimlerinin konularını geniş bir şekilde inceleyen hacimli bir eserdir.Elde mevcut bulunan iki mahtut nüshadan müellif hattı olanı her sayfasında 27 satır bulunan yaklaşık 330 varaktan oluşmaktadır. Şeyh Abdulkahhar'ın hattı olan nüsha ise iki cilt halinde olup birinci cildi 197, ikinci cildi ise 164 varaktan oluşmakta ve her sayfasında 22-23 satır bulunmaktadır.

Kitabın isim, fiil ve harf bölümlerini inceleyen kısmı, yine es-Si'irdî'ye ait olan “Kâfiye”nin şerhidir. Müellif eserin nahiv, sarf ve harf kısmını oluşturan bu bölümlere me'ânî, bedî' ve beyân kısımlarını da ilave etmiştir. Eserin dkkat çeken bir yönü de teorik anlatım yanında uygulamalı pratiklere epeyce yer vermiş olmasıdır. Konuları izah sadedinde bir örnekle yetinmeyerek çok sayıda örnek vermiştir (es-Si'irdî, el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-meânî, vr. 1a vd).

Arap Dili ve Edebiyatı açısından önemli bir kaynak niteliğinde olan bu eserde müellif, başta İbn Hacib'in el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserlerine yazılmış meşhur şerh ve haşiyeler ile İbn Malik'in (v. 672/1274) el-Elfiyyeisimli manzûm eseri üzerine yazılmış şerhlerden kaynak olarak yararlanmışır. Müellifin isimlerini bizzat zikrettiği eserlerden Kâfiye üzerine yazılan ve Molla Cami diye meşhur olan Abdurrahman el-Camî'nin (v. 898/1492) “el-Fevâidü'd-diyâiyye” adlı şerhi, Şeyh Radî el-Esterâbâdî'nin (v. 688/1289) “Şerhu'l-kâfiye” isimli şerhi ile İbn Hişam'ın (v. 761/1360), “Muğni'l-lebîb”, el-Firuzabâdî'nin (v. 817/1415), “el-Kamûsu'l-muhît” adlı eseri gibi ondan fazla eser aynı zamanda el-Kâmûsu's-Sânî kitabının kaynaklarını oluşturmaktadır. Müellif, kitabın mukaddimesinde, bu kaynaklara başvurmayı kolaylaştırmak için her biri için bir kısaltma yapmıştır. Ancak kitabın tahkikini yapmış olan Hamdi es-Selefi'nin dediğine göre müellifin mukaddimedede verdiği bu kısaltmalar kitabın içinde pek uygulanmamıştır (es-Si'irdî, el-Kâmûsu's-sânî, I, 14, 16-17).

Molla Halil ilim talebelerinin öğrendiklerini kalıcı ve zevkli hale getirmesi ve onlara kendilerini tecrübe etme fırsatı vermesi için şu dört eseri de, âdeti olduğu üzere gerekli gördüğü tasarruflarda bulunarak kitabının sonuna eklemiştir: Bahauddin Muhammed el-Huseynî'ye ait el-Mutarrez isimli şiirsel lügâz/bilmece derlemesi, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî'ye ait (v. 739/1338) Telhîsu'l-miftâh ile onun şerhi Sa'duddin et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftâhi'l-ulûm adlı eserinden alınmış olan bedî'iyât ile ilgili bölüm, Safiyyuddin Abdulaziz b. Seraya'ya (v. 750/1349) ait el-Kâfiyetu'bedîyyefil'l-medâihi'n-nebeviyye adlı eseri ile Aişe bint Yusuf el-Ba'unîyye'ye (v. 922/1516) ait el-Fethu'l-mubin fi Medhi'l-emîn adlı eseri (Özcan, 74-75).

7.3. el-Manzûmatu'z-Zumrudiyyemimmâ mine'l-Miftâh Mecniyye

Eser, “el-Manzûmetü'z-Zümrüdiyye Nazmu Telhîsi'l-Miftâh” diye de isimlendirilir. Molla Halil es-Si'irdî 295 beyitten oluşan bu eserinde Siracüddin es-Sekkâkî'ye (v. 626/1229) ait olan Miftâhu'l-'ulûm isimli eserin sadece belâgat kısmını öz bir şekilde nazım haline getirmiştir. Sirâceddin Sekkâkî'nin “Miftâhu'l-

Ulûm” adlı kitabı, Hatib Dimeşkî tarafından “Telhîsü'l-Miftâh” adıyla hulasa edilmiştir. Kitabın asıl adı “Telhîsü'l-Miftâh fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyân”dır. “Telhîsü'l-Miftâh” üzerine “Mutavvel” isminde bir şerh yazan Sadeddin Teftâzânî daha sonra “Mutavvel” üzerine de “Muhtasar” isminde bir şerh daha yazmıştır. Muhtasar medreselerin müfredatı içinde yer alıp ders kitabı olarak okutulmaktadır.

7.4. er-Risâletu'l-'Adudiyetu'l-'Vad'iyyebimâYuvaddihuminha'l-Merâm bi'l-Kullîyye

Lafız-anlam ilişkisini konu edinen Vad' ilmi hakkında olup vad' ilminin temel konuları ve kavramları kısa ve öz ifadelerle açıklanmaktadır (es-Si'irdî, Risâle fi'l-Vad', vr. 1). Kapağında “Mecmau'l-Mutûn li Molla Halil el-İs'irdî” ifadesi olan bir mücelette “Risâle fi'l-vad” ismiyle yer almaktadır. Mücelletteki diğer eserler şunlardır: el-Kâfiye, Risâletu'l-istiara, Risâletu'l-âdâb, Risâletu'l-mantık. Eserin Muhammed Emin el-Lutfî el-Basyâtî tarafından yazılan mahtut nüshasının her sayfasında 13 satır bulunmakta ve 3 varaktan oluşmaktadır.

7.5. Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre

Bu risâle, Ebu'l-Kasım es-Semerkindî'ye (v. 888/1483'ten sonra) ait olan er-Risâletü'l ferâ'ide veya Ferâ'idü'l-fevâ'id ('avâ'id) li-tahkîki meânî'l-isti'ârât gibi farklı isimlerle bilinen eserin kısmen telhis edilmiş hâlidir. İstiarenin türlerini konu edinen ve üç bölümden müteşekkil olan risalenin birinci bölümünde “isti'ârenin kısımları”, ikinci bölümünde “kinâye”, üçüncü bölümünde ise “isti'âreyikinâyeye dönüştüren karîne” işlenmektedir (es-Si'irdî, Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre, 1-11).

“Risâletu'l-istiâra” ismiyle meşhur olan bu eseri Şeyh Abdulkahhar “Tavdîhuİsti'âreti Ebi'l-Kâsım es-Semerkindî el-Humâm bi Ziyâdetiİrâde ve Tebdîli'l-KelimâtYektadîhi'l-Makâm” şeklinde verirken (Zokaydî, vr. 2a), diğer bazı kaynaklar “Risâletun fi'l-mecâz ve'l-istiâra” olarak kaydeder (Bursalı, 378). Muhammed Emin el-Lutfî el-Basyâtî tarafından yazılan mahtût nüshanın istinsâh tarihi belli olmayıp her sayfasında 13 satır olmak üzere 5 varaktan oluşmaktadır.

7.6. Manzûme fi İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara

“Manzûma fi'l-Âdâb Tehdî't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb” (Zokaydî, vr. 2a), “Risâle fi'l-Münâzara” (Bursalı, Sırat-ı mustakîm, 378) ve “el-Habiyye fi Kavâ'idil-Bahs” (el-Bağdadî, I, 357) isimleriyle de bilinen bu eser, münâzara ve cedel ilmi hakkındadır. Eser 11 sayfalık, 103 beyitlik manzûm bir risâledir (es-Si'irdî, Risâle fi İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara, 1 vd). Molla Halil bu eserin girişinde kitabını “*Habiyye*” ismiyle zikretmekte ve şöyle başlamaktadır: “Çokça iyilikte bulunan ve insana akı veren Allah'a hamdolsun. Habiyye kitabıma baş-

lıyorum ki cedel ilminin kaidelerini içermektedir. Cedelde ve ilmî müktesebâtta zeki olanların ona ihtiyaçları vardır. Çünkü onları yanlışlardan korur ve ilmî seviyelerini artırır. Bu ilmin öncüleri münazarayı, “hasmı söz ile yenme” şeklinde tanımlamışlardır (es-Si'irdî, Risâle fi İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara, 1 vd).

103 beyitten meydana gelen manzum eserin mevcut bir mahtût nüshası, Muhammed Emin el-Lutfî el-Basyâfî tarafından yazılmıştır. Eser, Molla Salih (Ekin-ci) el-Ğursî tarafından “el-Havîli'l-habiyye” adıyla şeh edilmiş ve 1994 yılında basılmıştır. Yukarıda ismi geçen bazı eserler gibi bu eserin de dönemin medrese müfredatına yönelik olarak öğrenciler için telif edildiği söylenebilir. Eser, hali hazırda başta Tillo olmak üzere bölgedeki bazı medreselerde sıra kitapları arasında okutulmaktadır.

7.7. Tercemetu Meşâhiri'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn

Arap dili ilgili bir tabakat/biyografi kitabı şeklindeki bu eserde Miftâh'ın birinci cildindeki ilgili kısımlar telhis ve yeniden tertip edilerek, kısmen bazı hususlar da eklenerek meydana getirilmiştir. el-Kamûsu's-sâni'nin baş tarafında yer alan ve Şeyh Abdulkahhar'ın yazmış olduğu nüsha, her sayfasında 23 satır olmak üzere 10 varaktan müteşekkildir. Bitlis Ohin beldesi Âlâiyye medresesinde bulunan diğer bir nüsha ise her sayfada 17 satır olacak şekilde 19 varaktan oluşmaktadır. Taşköprüzâde'nin Miftâhu's-saâde'sine benzerliği olan bu eserin Molla Halil'e aidiyeti konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (bkz. Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, Miftâhu's-saâde ve misbâu'ssiyâde fi mevzûâtî'l-ulûm, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985).

Eserde Nahiv, Sarf, Me'âni, Beyân, Bedî', Lügat, Şiir ilimlerinin tanımları yapılmış ve bu alanda eser veren âlimler ve eserleri kısaca tanıtılmıştır. Tanıtımı yapılan eserler; muhtasar, mutavassıt ve mebsût şeklinde üç kategoride ele alınmıştır. Eserde Basra Nahiv Ekolü'nün öncüsü Sibeveyh'in (v. 180/796), Kûfe Nahiv Ekolü öncüsü el-Kisâî (v. 189/805) ile olan münazarasına yer verilmiştir. Son kısımda Abdulvahhab eş-Şa'rânî'nin (v. 973/1565), el-Mizân adlı eserine atıfta bulunulmuş ve nihayet kitap, hat/yazı kısmından sonra tasnifin önemi ve eser yazmanın gerekliliğini anlatan kısım ile son bulmuştur (Özcan, 77-78).

7.8. Usûlu Muğni'l-Lebîb el-Hâcc min Cem'i Cevâmi' et-Tâc

Şeyh Abdulkahhar tarafından ismi kaydedilen (Zokaydî, vr. 1b) ancak mevcut olmayan bu eserin adından hareketle muhtemelen İbn Hişam'ın (v. 761/1360) Arapça gramerle alakalı Muğni'l-lebîb isimli eserine ve Tâcuddin es-Subkî'nin fıkıh usulü ile ilgili Cem'u'l-cevami' adlı eserine işaret edilmiş olabilir. Bu şekil-

defarzedildiğinde farklı alanlardaki bu iki eser arasında müellifin nasıl bir ilişki kurduğu konusunda yorum yapmak eser mevcut olmadığı için mümkün olamamaktadır.

8. Mantık İmine Dâir Eserleri

8.1. *Risâle fi İlmi'l-Mantık*

Mantık ilmine dair bu eserin (es-Si'irdî, *Risâle fi İlmi'l-Mantık*, 1-37) adını Şeyh Abdulkahhar "*Telmîhu'l-İsâgocî bi Ziyâde Telûhu 'ale'l-Multec'*" şeklinde kaydeder. İlim ve mantık ilminin tarifıyla başlayan eserde Molla Halil, dokuz bölüme ayırdığı ve "İsâgûcî"den başlayıp "muğâlata" bölümü ile bitirdiği mantık konularını açıklamaktadır (es-Si'irdî, *Risâle fi İlmi'l-Mantık*, 2). Yararlanılan kaynaklar ismen zikredilmese de eserin meşhur Esîruddîn el-Ebherî'nin (v. 663/1265) İsâgocî'sinin model alınarak yazıldığı tahmin edilmektedir. Girişten sonra ilim ve mantığın tanımı ve faydası üzerinde duran eser mantığı tasavvurat ve tasdikât şeklinde iki kısma ayırır. Tasavvurat ve tasdikâtın her biri için iki alt başlık açarak kıyasın uygulama alanı olan burhan, cedel, hitabet, şiir ve müğalata'yı (beş sanat) bol örneklerle açıklar.

Molla Halil'e ait diğer bazı risaleler ile birlikte bir mecmuada yer alan eserin bir nüshası Muhammed Emin el-Lutfî el-Basyâtî tarafından yazılmıştır. Bu nüshanın sonu eksik olup yazılış tarihi de belli değildir. İkinci bir nüshanın kenarları haşiyelerle doludur. Ahmed el-Koğî tarafından 1969 yılında istinsah edilmiş olan üçüncü nüsha ise 29 sayfadan müteşekkil olup Diyarbakır'da tıpkıbasımı yapılmıştır. Sadrettin Yüksel tarafından bir şerhi yapılmış olan eser, Şaban Şevli tarafından çeşitli talikler ilave edilerek tahkik edilmiştir. Bu eserin de diğer bazı eserler gibi dönemin medrese öğrencilerine yönelik olarak telif edildiği söylenebilir (Özcan, , 82).

9. Muhtelif İlimlere Dair Molla Halil'e Nispet Edilen Bazı Eserler

Yukarıda ismi geçen bu eserler dışında çeşitli kaynaklarda (mesla bkz. Şeyh Fudayl, vr. 47a; Sevgili, 138; ed-Desukî, 54-56) müellife nispet edilen başka eserler de vardır ki bu eserlerin Molla Halil'e ait olması ihtimal dâhilindedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

9.1. *Kitâbu Ezhâri'l-Ğusûn min MakûlâtiErbâbi'l-Fünûnemâli't-Tâlib fihî Min Karri'l-'Üyûn*

Eserin konusu ve kaynakları hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte sadece eserin adından ve Molla Halil'in torunu Şeyh Fudayl'inverdiği bilgilerden

hareketle çeşitli ilimlere dair muhtelif konularla ilgili olarak telif edilmiş bir eser olduğu söylenebilir (Şeyh Fudayl, vr. 47a).

9.2. Risâle fî İlmi't-Teşrih

“*Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsân*” şeklinde de isimlendirilen (Sevgili, 38) bu küçük hacimli risale, insan anatomisi hakkında olup insandaki iç organların çalışma sisteminden, dış organların da diziliş hikmetlerinden kısaca bahsetmektedir. 2017 yılında bulunan ve müellife ait bazı eserleri içeren mecmua içerisindeki bu risâle, her sayfası 25-27 satırlık 2 varaktan müteşekkildir.

9.3. Muhtasarü mâ li's-Suyûtî min Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve Ahvâli'l-Kubûr

Şeyh Abdulkahhar'a ait risâlede eserin ismi bu şekilde geçerken (Zokaydî, vr. 1b.) sonraki bazı kaynaklarda “*Muhtasarü Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve Ahvâli'l-Kubûr*” şeklinde geçmektedir (Bursalı, Sırat-ı mustakîm, 378; el-Bağdadî I, 357). Son kısmı biraz eksik olan mevcut müellif nüshası, her sayfasında 19-27 arasında değişebilen satır bulunmakta ve 26 varaktan meydana gelmektedir.

Mukaddimede Celâluddîn es-Suyûtî'ye ait Şerhu's-sudûr bi Şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr (bkz. Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-sudûr bi Şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr, Daru'l-Ma'rife, y.y, 1985.) adlı eserin ölüm ve kabir hayatı ile ilgili en iyi kitap olduğunu ifade eden müellif, bu kitabı ihtisar etmek istediğini ifade etmektedir. Bu ihtisarda müellif, Suyûtî'de bulunan 54 babtan 37'sini almış, Suyûtî'in kitabındaki tekrarları, senetleri ve bazı bab başlıklarını atmış, her bab başında önce merfû hadisleri akabinde de sadece ravisinin ismiyle mevkuף hadis ve eserleri aktarmıştır. Kitabın ruh konusuna ayrılmış olan hatime/son kısmı Suyûtî'ninde ifade ettiği gibi İbn Kayyim el-Cevzîyye'ye (v. 751/1350) ait er-Rûh adlı eserin hûlasasıdır (Özcan, 60).

9.4. Dîvân

Molla Halil'in nasihatleri, hocalarına medih/övgüleri ve münâcâtları gibi konularda kaleme alınmış olan ve 18 adet Arapça ile 4 adet Kürtçe kaside ve şiirden oluşan bir eser olup mahtûr nüsha tabedilmiştir.

9.5. Risale fî 'Akîdeti Cevhereti'l-İslâm

Sadece Ali Nebi Salih ed-Doskî tarafından Molla Halil'e nispet edilen (ed-Doskî, 56) ancak elde mevcut olmayan bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir. Eserin adından akaid konuları ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

9.6. Risâle fi 'Alâmâtî's-Sâ'e

Sadece Hamit Sevgili tarafından Molla Halil'e nispet edilen (Sevgili, a.g.m., 138) ancak elde mevcut olmayan bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir. Yukarıda adı geçen "Hadîsu'l-âyâtî'l-letî tezharu kable hurûci İsâ ve'l-Mehdî" ile aynı olması muhtemel olan bu eserin adından kıyamet konuları ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

9.7. Risâle fi'l-Va'z ve'l-İrşâd

Sadece Ali Nebi Salih ed-Doskî tarafından Molla Halil'e nispet edilen (ed-Doskî, 56) ancak elde mevcut olmayan bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir. Adından da anlaşıldığı üzere eser, vaaz ve irşat konuları ile alakalıdır.

9.8. er-Risâletu's-Seyyidiyye fi Âdâbi'l-Bahs

Keza bu eserin de adını sadece Salih Nebi ed-Doskî vermektedir. Salih Nebi ed-Doskî, risalenin beş sayfadan müteşekkil olup münazara ilmine dair olduğunu kaydeder (ed-Doskî, 67). Risalenin yukarıda adı geçen "Habîyye" ile aynı eser olması muhtemeldir.

9.9. er-Risâletu'l-Âdâbiyye

Sadece Ali Nebi Salih ed-Doskî tarafından Molla Halil'e nispet edilen ancak elde mevcut olmayan bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir. Salih Nebi ed-Doskî, risalenin üç sayfadan müteşekkil olup münazara ilmine dair olduğunu kaydeder (ed-Doskî, 68). Bu risalenin de yukarıda adı geçen "Habîyye" ile aynı eser olması muhtemeldir.

9.10. Tabakâtu'r-Ricâl

Ömer Atalay tarafından Molla Halil'e nispet edilen (Atalay, 112.) ancak elde mevcut olmayan bu eserin müellife aidiyeti kesin değildir.

9.11. Urcûzeli Beyâni'l-'Ulûm ve Te'ârîfihâ ve Ğâyâtihâ

Urcûze, kısa ve öz eser anlamında kullanılır. Bu eserin adı, müellife ait yukarıda geçen "Tercemetu meşâhîri'n-nahviyyîn" isimli eserde geçmektedir. Bizzat müellifin kendisi "bu büyük âlimlerin çoğunun hâl tercemesini ilimlerin çeşitleri, tanımları ve gayeleri hakkında derlediğimiz bir urcûzede tanıttık." demektedir. Ancak Molla Halil'in biyografisine yer veren kaynaklarda adı geçmeyen bu eser elde mevcut değildir (Özcan, 86-87).

Yukarıda sayılan bu eserler dışında Molla Halil'e ait daha başka eserlerin de olma ihtimali yüksektir. Tespit edilmiş olan mevcut eserlerin bir kısmının tarihi

süreç içerisinde el yazma eserlerin bulunduğu farklı kütüphanelerde yahut kişisel kitap koleksiyonlarında bulunduğu dikkate alındığında bu ihtimal daha da kuvvet bulmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı son dönem telif, şerh ve hâşiye geleneğinin önemli temsilcileri arasında yer alan Molla Halil es-Si'irdî (v. 1834), ilmî kişiliği, eserleri ve tedrisat faaliyetleriyle, kendi döneminde ilmî hareketliliğe ivme ve canlılık kazandırmış âlim bir şahsiyettir. Günümüze kadar intikâl etmiş olan şark medreselerinin ilmî icâzet silsileleri, büyük ölçüde Molla Halil'e dayanmaktadır.

Molla Halil, yaşadığı zaman dilimindeki bütün imkânsızlıklara rağmen, ilmi açıdan kendisini en güzel şekilde yetiştirip geliştirmiş, ilimde telifin değerini keşfetmiş, mevcuda katkıda bulunmanın gereğine ve faydasına inanmış bir âlim olarak ömrü boyunca devam ettiği eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra çok sayıda eser telif etmiştir.

Molla Halil, ilmî ve sosyal hayata yönelik yazdığı eserlerle halkın dini anlayışına önemli ölçüde tesir etmiş, ilmî eserleriyle de medrese ehlinin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Dönemin medreseleri üzerinde, özellikle eğitim müfredatlarının yenilenmesi konusunda dönüştürücü bir etkisi olmuş olan Molla Halil, telif ve derleme türü çalışmalarıyla klasik ilim geleneğine önemli katkılar sunmuştur.

Molla Halil es-Si'irdi, sünni gelenek çizgisinde kalarak çoğu “şerh”, “ihtisâr” veya “cem” niteliği taşıyan birçok eserkaleme almıştır. Derleme yönü ağır basan eserler yazmakla beraber özellikle dилciliğini, kelamcılığını, fikhçılığını ve usulî bakış açısını telif ettiği eserlerinin her aşamasında ustalıkla konuşturmuştur.

Günümüze kadar ulaşan eserlerine baktığımızda müellifin temel kaynaklardaki bilgileri derleyerek ve fakat büyük bir ustalıkla bunları yoğurarak, gerekli gördüğü yerlerde de faydalı ilave bilgiler vermeye çalıştığı görülür. Böylece ulaşabildiği kadarıyla o güne kadarki diğer âlimlerin yazdığı kitaplardan istifade ederek mücmel, derli toplu ve istifade edilebilir eserler meydana getirmiştir.

Muhakemesi gayet güçlü olan müellif, eserlerinde ele aldığı konuları dirayetli bir ustalıkla izah etmeyi başarmıştır. Bazı eserlerinde genel halk kitlelerinin anlayacağı şekilde basit bir üslup kullanılırken diğer bazılarında ise ilmî ve edebî bir derinlik hâkimdir.

Molla Halil'ineserlerinin epey bir bölümünün günümüzde artık tahkik edilerek basılmış olması, mutluluk verici bir gelişmedir. Geriye kalan eserleri de inşallah önümüzdeki dönemlerde gün yüzüne çıkarılacaktır.

KAYNAKLAR

- Akot, Bülent, "Molla Halil Es-Siirdî Ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 47, Aralık 2016, s. 1005-1019.
- Âlânî, Osman Mahmud Saidullah, *Mecmeu'l-mesâil li Halil'il-Hizânî el-İs'irdî* (dirase ve tahkik ve ta'lik), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleymaniye Üniversitesi, Duhok, tsz.
- Atalay, Ömer, *Siirt Tarihi*, Çelut Matbaası, İstanbul, 1946.
- Aydemir, İbrahim (el-Harrânî), *et-Tuhfetu'l-Halidiyye fi Beyânî'l-Îcâzeti'l-ilmüyeti's-Şer'îyye fi'l-Medârisi't-Türkiyye*, el-Mektebetu'l-Haşimîyye, İstanbul, 2017.
- Aydın, Muhammed Şevki, "Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine" Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987), ss.324-325.
- Azimli, Mehmet, "İlk Fethinden Osmanlı'ya Kadar Siirt'in Siyasî Tarihi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 2007.
- Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 324-327.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi (v. 1925), *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), İstanbul ts.
- Cevâd, Mustafa, "*el-Medresetü'n-Nizâmîyye bi-Bağdâd*", Sumer, IX/2, Bağdad 1953, s. 317-342.
- Dalkılıç, Mehmet, Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Süreç, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Muş, 2013.
- ed-Doskî, Ali Nebi Salih, *Molla Halil ve Menhecuhu fi İsbati't-Akaidi't-İslâmîyye min Hilali ManzûmetihiNehci'l-Enâm*, DaruSbeyriz (Spirez) li't-Tibae ve'n-Neşr, Duhok, 1428/2000.
- el-Bağdadî, İsmail Paşa (v. 1920), *Hediyetu'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musanıfın*, Daru'l-ihyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1951.
- el-Cezerî, *Molla Hüseyin, Fethü'l-Celil ala Metni'l-Ma'fuvvât*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1973
- el-Harrani, İbrahim, *Tuhfetu'l-İhvân el-Medresiyye*, Tillo, h.1427.
- el-Muderris, Abdulkerim, *Ulemâuna fi hidmeti'd-dîn*, Daru'l-Hurriyyeli't-Tibâe, Bağdad, 1403/1983, 193.
- es-Si'irdî, Molla Halil (v. 1259/1843), *Basîretu'l-kulûb fi kelâmiallami'l-guyûb*, Thk.: Molla Molla Sıbgatullah Sevgili (ez-Zokaydî), Nûbihar Yayınları, İstanbul, 1432/2011.
- ....., *el-Kâfiyetu'l-kübra*, Thk: İlyas Kaplan, Dâru Sadır, Beyrût, 2007.
- ....., *el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahvve's-sarf ve'l-meânî*, Thk: Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Daru'r-ravza, Diyarbakır, 2012.
- ....., *Hadîsu'l-âyâti'l-letîtezharukablehurûci İsâ ve'l-Mehdî/Risaletu'l-Mehdî*, (yzm.).

Molla Halil Es-Siirdi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar

- ....., *Ma'fuvât*, (yzm., *Şerhu'l-Ma'fuvât* kitabı içinde).
- ....., *Manzumetun fi Mevlidi'n-Nebî*, (yzm.).
- ....., *Minhâcu's-sünneti's-seniyye fi âdâbisulûki's-sıfıyye*, Kitab-Naşîrûn, Lübnan, 2015.
- ....., *Nehcü'l-Enâm*, (Rehber-i Avâm şerhiyle birlikte)
- ....., *Risâle fi İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, (yzm.).
- ....., *Risâle fi İlmi'l-Mantık*, (yzm.).
- ....., *Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*, (yzm.).
- ....., *Risâle fi'l-Vad'*, (yzm.).
- ....., *Şerhu diyâbisireti'l-kalbi'l-arûfî't-tecvîdve'r-resm ve fersî'l-hurûf*, (yzm.).
- ....., Teracim-i Ahvâl: Molla Halil Siirdî, *Sırat-ı Mustakîm Dergisi*, V-127, İstanbul, 1326/1910, 377-378.
- ....., *Usûlü'l-Fıkh*, (yzm.).
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kamusu Terâcîmi Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikin*, Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1984.
- Gökçe, Cüneyt, "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, XX- 34, 2015, 76-96.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1990, VI, 80.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin TerâcîmuMusannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1414/1993, birinci baskı, I, 683.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Muessesetu'r-Risale, Dimaşk, 1376/1957.
- Memduhoğlu, Adnan, "Molla Halil es-Siirdî ve Usulü'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri", *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, 293-316.
- ....., "Molla Mahmud Zokaydî Ve "Er-Risaletu Fi'd-Dâd Ve't-Tâ", *SİÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sayı: 2, s.127-165.
- ....., "Zokaydî", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2018.
- Ocak, Ahmet, *Nizamiye Medreseleri*, yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1993.
- Ohinî, Şeyh Muhammed Asım (v. 2011), *Birketu'l-kelimât fi menâkıbı ba"di"s-sâdât*, (yzm.).
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye medreseleri", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 188-191.
- Özcan, Abdullah, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*, (Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı) Beyan Yayınları, İstanbul 2019, I, 47-93.
- Pakiş, Ömer, *Molla Halil es-Siirdî ve tefsirdeki metodu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

Molla Halil Es-Siirdi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar

- Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi” *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), s.23-39.
- Sevgili, Hamit, “Risale fi'n-Nezri'l-Molla Halil el-İs'irdi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, IX-1 (17), Nisan 2017, 133-151.
- Sevgili, M. Macit, Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Antalya Sürgün Hatıraları, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Siirt 2008.
- Sevgili, Şeyh Fudayl, *Menakıbu'l-Validi'l-Üstad eş-Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve'l-Ced eş-Şeyh Abdulkahhar*, el yazma, 1400/1980.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (v. 968/1561), *Miftâhu''s-sa.,âde ve misbâu''s-siyâde fî mevzûâtı''l-ulûm*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985.
- Uslu, Hüseyin, *Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1985, s. 123-139.
- Ünalın, Abdülkerim, “Molla Halil es-Siirdî'nin Fıkhî Yönü”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 2007, 353-370.
- Yakuboğlu, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2006, s.208-219.
- Zokaydî, Şeyh Abdulkahhar b. Molla Mahmud b. Molla Halil (v. 1906), *Tercemetu''l-allâmetu''l-fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celil/Tercemetu hâli ceddine'l-a'lâ Molla Halil el-İs'irdi*, 1980 (yzm.)